Skolans demokratiska fostransuppdrag

Magnus Dahlstedt

LINKÖPING UNIVERSITY

Skolan – en motstridig arena

- Skolan en av samhällets mest centrala arenor för fostran
- Skolan synliggör rådande ideal
- Uppdraget är att
  - *förmedla* normer och bevara
  - men samtidigt *förändra* samhället
- Skolan kan förstås som en konfliktfylld arena
  - *återskapar* samhälleliga konfliktlinjer
  - strävan efter *jämlikhet*
- I fokus frågan om skolans uppdrag att fostra morgondagens medborgare

Fostran och medborgarskapande

- Medborgarideal förändras – liksom synen på hur fostran ska gå till
- Medborgaren finns inte – utan måste skapas
- Utbildning en central samhällsuppgift – att fostra framtida medborgare
- Viktigt att undersöka hur medborgarskapandet görs – och görs möjligt
- Genom att blicka bakåt i tiden kan vi lära oss om samtiden
- Få syn på det som vanligen tas för givet som självklart

Vad kriser gör

- Ideal är särskilt tydliga i tider av kris
- Tydliggör gränserna för samhällsgemenskapen
- Olika ideal i två kristider: 1940- och 1990-tal

- Två spänningsfält:
  - Demokrati – marknad
  - Kulturell enhetlighet – kulturell mångfald
- Framför allt fokus på det förstnämnda

En historisk tillbakablick - sent 1800-tal

LINKÖPING UNIVERSITY

Omvälvningarnas tid

- Genomgripande sociala, ekonomiska och politiska förändringar
- Industrialisering
- Urbanisering
- Demokratisering
  - Organisering i folkrörelser och krav på införande av allmän rösträtt
  - Ståndsriksdagen avskaffades 1865
  - Men det tvåkammarsystem som infördes var knappast demokratiskt
  - Utökad rösträtt – för män 1909 och kvinnor 1921
- Utbildning allt viktigare
- Nya visioner om skolan och skolans roll i samhället

Idén om medborgarskolan

- Två parallella skolsystem
- Lärdomsskolan
  - De rikas barn
  - Fostra en bildad elit och goda ämbetsmän
- Folkskolan
  - Arbetarnas och böndernas barn
  - Fostran för lydnad och disciplin
- Olika idéer om att alla skulle ha rätt till samma grundläggande utbildning
- En allmän medborgarskola
- Men idén var kontroversiell

Fostran för anpassning

- Fostran för gud, kung och fosterland!
- Disciplin och auktoritetstro
- Anpassning
- Betoning av moral, tradition och karaktär
  - Familj, religion, nationen
- Skolan som förmedlare av tidigare generationers värden och principer

…lära den uppväxande ungdomen vad det innebär att vara svensk, medborgare i ett fritt land, medarbetare i ett folkstyrt samhälle, medansvarig för sitt folks framtid.

…ge insikt i det nationella arvet och om de förmåner och förpliktelser det medför.

SOU 1944: 20, s. 49

Fostran för demokrati - 1940-talet

LINKÖPING UNIVERSITY

Reformeringens tid

- 1940-talet en historisk brytpunkt
- Nu inleddes en genomgripande reformering
- 1940 års skolutredning
- Totalitära regimer en varningsklocka
- De visar skolans betydelsefulla roll
- Uppgift att fostra demokratiska samhällsmedborgare

Ett "totalt" krig innebär en omprövning av alla bestående värden… mänskligheten måste… upptaga till förnyad granskning och till fördomsfri prövning alla de spörsmål, som avse formerna för framtida samhällsliv och samhällsutveckling.

SOU 1946: 31, s. 15

Den intellektuella utbildningen skall framför allt vidga inriktas på att väcka och vidga intresset för fortsatt kunskapsinhämtande, skapa och vidmakthålla frihet och självständighet i omdömet, utveckla förmågan att kritiskt granska och sovra och därigenom både underlätta den personliga åsiktsbildningen och förebygga slentrianmässigt vanetänkande och undfallenhet för ensidig propaganda.

SOU 1946: 31, s. 18

Ledstjärnor

- Skifte från
  - fostran som *anpassning* till
  - fostran för *förändring*
- Betoning av omdömesförmåga och kritisk reflektion
  - gäller alla principer
- Långtgående ambition
- Skolan som led i att skapa ett *demokratiskt* och *jämlikt* samhälle
- Folkhemsbygget
- Betoning av kollektivet
- Undervisningen bör vägledas av principerna
  - Opartiskhet
  - Vetenskaplighet

Undervisningen får inte bli auktoritär, vilket den skulle bli om den ställdes i en politisk doktrins tjänst, vore denna doktrin än demokratins egen. Demokratisk undervisning måste tvärtom vila på objektiv vetenskaplig grund.

SOU 1948: 27, s. 3

Enhetsskolan

- Föreslog 1948 en nioårig obligatorisk enhetsskola
  - Treårigt lågstadium
  - Treårigt mellanstadium
  - Treårigt högstadium
- Fria tillval under de sjunde och åttonde åren
- Differentiering genom individualiserad undervisning
- Passiv klassrumsundervisning skulle kompletteras med mer aktiva inslag

Fostran för ett nytt millennium - 1990-talet

LINKÖPING UNIVERSITY

Demokratifostran igen

- 1990-tal: återigen betoning av skolans uppdrag att fostra för demokrati
- Hade inte försvunnit utan snarare tagits för givet
- Betoning av skolans demokratiska värdegrund
- Hörde samman med flera utmaningar mot demokratin (mer om det senare)

Det är inte tillräckligt att i undervisningen förmedla kunskap om grundläggande demokratiska värderingar. Undervisningen ska[ll] bedrivas i demokratiska arbetsformer och förbereda eleverna för att aktivt deltaga i samhällslivet.

Lpo 94: 2

Lgr 11: 8

Fostran för demokrati

- Idé om skolan som demokratisk arena
- **Fostra för demokrati:** skolans kunskapsförmedling
  - Det demokratiska styrelseskicket
  - Demokratins idéhistoriska rötter
  - Medborgares rättigheter och skyldigheter
- **Fostra genom demokrati:** skolans organisation
  - Göra det möjligt för barn och elever att aktivt delta i och påverka verksamheten
    - Genom aktiva arbetsformer
    - Uppmana till aktiva val
    - Olika former av inflytande

Den ska[ll] utveckla deras förmåga att ta personligt ansvar. Genom att delta i planering och utvärdering av den dagliga verksamheten och få välja kurser, ämnen, teman och aktiviteter, kan eleverna utveckla sin förmåga att utöva inflytande och ta ansvar.

Lpo 94: 2

Lgr 11: 8

Den goda medborgaren

- Den goda medborgaren är
  - Aktiv
  - Förmögen att ta ansvar
  - Benägen och villig att välja
- Åskådliggör ett samtida medborgarideal
- Idén om aktivt medborgarskap
- Vissa paralleller till tidigare ideal
- Men samtidigt vissa avgörande skillnader (kommer strax till det)

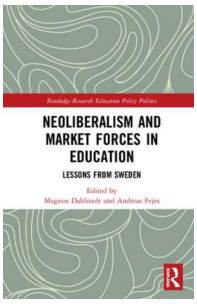

Fostran till valfrihet

- Radikal omorganisering av utbildningssystemet från tidigt 1990-tal
- Del av större omdaning av den svenska välfärdsstaten
- Skifte från – till
  - Kollektiv – individ
  - Styrning – frihet
  - Jämlikhet – likvärdighet
- Långtgående marknadsorientering
- Inte minst genom friskole- och skolvalsreformerna
- Skolan som marknad
- Exemplet gymnasiemässor
  - Skolor som försäljare
  - Elever som köpare eller konsumenter
  - Utbildning som varumärke

25

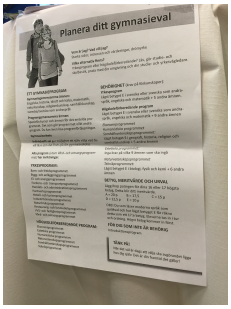

LINKÖPING UNIVERSITY

Vår roll är att ge saklig information, att vägleda. Inte att sälja, som skolorna. Vi ska göra ett självständigt val möjligt. Det är svårt att välja. Den vanligaste frågan som föräldrar och elever ställer är: "Hur ska vi välja? Jag vet inte vad…" Det är viktigt att dra det här ur dem, tänka efter vad man vill, vad man är intresserad av. Det är ett svårt val, eftersom det är svårt att överskåda alla alternativ. Det handlar om att få eleverna att göra ett välgrundat val. Det är ett viktigt val, men inte det sista. Man behöver lära sig att göra val, för det kommer eleverna behöva göra resten av livet.

SYV 2015

Fostran för anpassning – igen…

- Förmågor som flexibilitet, initiativförmåga och ansvarstagande premieras
- För att medborgarna ska finna sig tillrätta i en föränderlig samtid
- Ambition att skapa konkurrenskraft:
  - Fostra medborgare som kan hävda sig i samhället
  - Genom satsning på utbildning hävda landet i den globala konkurrensen
- Betoning av individen snarare än kollektivet
- Dvs. *anpassning* snarare än *förändring*
- Anpassning till
  - Rådande demokratiska principer
  - Arbetsmarknadens behov, krav och förväntningar

Alla som verkar i skolan ska[ll] hävda de grundläggande värden som anges i skollagen och i denna läroplan och klart ta avstånd från det som strider mot dem.

Lpo 94: 1

Lgr 11: 8

Eleverna skall kunna orientera sig i en komplex verklighet, med ett stort informationsflöde och en snabb förändringstakt. Studiefärdigheter och metoder att tillägna sig och använda ny kunskap blir därför viktiga. […] En viktig uppgift för skolan är att ge överblick och sammanhang. Eleverna skall få möjligheter att ta initiativ och ansvar. De skall ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att arbeta självständigt och lösa problem.

Lpo 94: 6f

Livslångt lärande

- Åskådliggör idén om "livslångt lärande"
- Lär oss gör vi så länge vi lever – och överallt
- Vi har alla ett behov av att lära oss nya saker
- Lärande handlar om att *lära sig att lära*
- Inte att inhämta en viss mängd kunskap
- Kunskap är färskvara
- Arbetsmarknaden efterfrågar ständigt ny kunskap
- Betoningen av *anpassning* till arbetsmarknaden än tydligare i Lgr 11

En viktig uppgift för skolan är att ge överblick och sammanhang. Skolan ska stimulera elevernas kreativitet, nyfikenhet och självförtroende samt vilja till att pröva egna idéer och lösa problem. Eleverna ska få möjlighet att ta initiativ och ansvar samt utveckla sin förmåga att arbeta såväl självständigt som tillsammans med andra. Skolan ska därigenom bidra till att eleverna utvecklar ett förhållningssätt som främjar entreprenörskap.

Lgr 11, s. 6

Krisen – och mångkulturen

LINKÖPING UNIVERSITY

1990-talet kris

- Demokratiutredningen (1997-2000)
- Den svenska demokratin står inför en rad svåra utmaningar
  - Ekonomisk kris
  - Arbetslöshet
  - Nedskärningar
  - Ökade klyftor
  - Växande misstro mot politiker och myndigheter
  - Minskat medborgerligt deltagande
  - Invandring/det mångkulturella samhället
- Stort behov av att stärka skolans arbete med demokratisk fostran
- Inte minst kopplades demokratisk fostran till migration som hot

Folkrörelsesverige och de civila medborgarsammanslutningarna är på tillbakagång, partierna som stora medlemsorganisationer eroderar, och en hög arbetslöshet innebär att stora grupper står utanför den demokratiskolning som sker på arbetsplatserna. Skolan får allt större betydelse för reproduktion av normer och värderingar.

Skolverket 2000: 45

En av de främsta orsakerna till att intresset för värdegrund och demokrati i samhället ökat är den ökade mångkulturalismen. Värdegrunden är inte längre given och självklar för många och i många fall saknas en värdegemenskap. Ett mångkulturellt och pluralistiskt samhälle har lett till att synliggöra sprickorna i värdegrunden.

Zackari & Modigh 2000

Den utmanande mångkulturen

- 1990-tal: Värdegrund del av den utbildningspolitiska vokabulären
- Återigen fokus på den nationella gemenskapen – i relation till de Andra
- Mångfalden utmanar den svenska värdegrunden
- Det som tagits för givet som självklart synliggörs plötsligt
- Behov av att ringa in och markera en ”gemensam bildningskärna”
- En omdiskuterad beskrivning av värdegrunden i Lpo 94

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla. I överensstämmelse med den etik som förvaltas av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom en fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande.

Lpo 94: 5

Lgr 11: 7

Dilemman

- Värdegrunden som singulär – värdegrunden
- Kultur i bestämd form singularis
- Kultur förändras och skapas i möten, varje dag...
- Fråga som återigen aktualiserats med diskussionen om ”svenska värden”
- Som anses hotade
- Värdekonflikter dominerande konfliktlinje
- Vem drar definierar och mutar in gemenskapen?

Tillbaka till framtiden!

LINKÖPING UNIVERSITY

Föränderliga ideal

- Medborgarideal förändras – liksom synen på hur fostran ska gå till
- Ideal är särskilt tydliga i tider av kris
- Nedslag i två kristider: 1940- och 1990-tal
- Vid dessa tider är det olika ideal som mejslas fram
- 1940-tal: ett led i skapandet av ett *annat* samhälle
- 1990-tal: ett led i bevarandet av dagens samhälle
- Dagens kris: vad är möjligt att tänka – och att skapa?

Utmaningar

- Fostran säger oss något om samtiden
- Behövs kritisk reflektion kring lärarens egen roll
- Vi är med om att skapa morgondagens medborgare – frågan är hur?
- Sträva efter att *förändra* snarare än *återskapa* samhället
- Titta bakåt för att lära om samtiden – och skapa en bättre framtid
- Demokratin kan inte vara fullbordad – den är i ständig rörelse
- Demokratiska medborgare måste ifrågasätta, inte lyda blint!
- Värt att påminna oss om – just i dessa (kris)tider…

www.liu.se

LINKÖPING UNIVERSITY